

LAMIJA HASANEFENDIĆ (Sarajevo)

## PRILOG UPOZNAVANJU UMJETNIČKE OBRADE BAKRA U BOSNI I HERCEGOVINI

### 1. Putevi izučavanja

U nizu orijentalnih zanata koji su se zajedno s osmanskom vlašću udomačili u Bosni i Hercegovini i dostigli stepen umijeća po veličini i posebnosti naročito mjesto zauzimaju *kazandžije* kao zanatlije koji se bave oblikovanjem i dekorisanjem raznih vrsta suđa i drugih upotrebnih predmeta od bakra. Značaj toga zanata ogleda se u vremenu trajanja, koje iznosi preko četiri stotine godina, zatim u brojnosti majstora, čak i porodica koje su se tom djelatnošću bavile s koljena na koljeno, potom u brojnosti vrsta izrađevina i, naročito, po masovnosti upotrebe tih predmeta. Posebnost kazandžijskog zanata je umjetničke naravi, a predstavljaju je forma i relativno bogat dekor kao izražaji i ruku, i uma i srca tih istih zanatlija.

Kazandžijska djelatnost kao sam zanat prošlih vremena u Bosni i Hercegovini prilično je dobro osvijetljena, naročito u radovima Hamdije Kreševljakovića.<sup>1</sup> Odatle se vidi da je ovaj zanat postojao na tlu Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Mostaru i Foči. U samom Sarajevu se javlja već 1489, a u prvoj polovini 16. stoljeća formira se ovdje čitava čaršija tih zanatlija, današnji *Kazandžiluk*, i na taj način Sarajevo postaje najznačajniji centar ove djelatnosti u zemlji. Ovdje su, u Sarajevu, kazandžije sa *kalajdžijama* imali zajednički *kazandžijski esnaf*. Značajno je da kazandžijski zanat u Sarajevu postoji i danas, čak se i dalje razvija, samo u jednom drugom pravcu (suveniru), a to je najbolji znak da taj zanat ima i svoju umjetničku

<sup>1</sup> Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, drugo, dopunjeno izdanje, Sarajevo 1958, 95—108; isti pisac, *Kazandžijski obrt u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija, VI,

1951, 191—240; isti pisac, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini, II, Mostar*, Zagreb 1951, 104—105. Alija Bejtić, *Povijest i umjetnost Foče na Drini*, Naše starine, IV, Sarajevo 1957, 61—62 (postoji i separat).

stranu koja, kao uvijek aktuelna, ne prestaje biti predmet interesovanja i šireg sloja građana. Radovi Hamdije Kreševljakovića imaju vrijednost i po tome što sadrže gotovo cjelovit pregled izrađevina s originalnim nazivima, potom uopšteniji pregled alata, čija je lista prilično brojna, te, djelomično, i originalnu terminologiju pojedinih dijelova bakrenih izrađevina.

Pisalo se, ali mnogo manje, i o kazandžijskim izrađevinama kao predmetima umjetničkog oblikovanja. Tako su kratko opisani bakreni eksponati (sve tepsije demirlije) u muzejskoj zbirci Stare crkve u Sarajevu,<sup>2</sup> zatim suđe u Muzeju grada Sarajeva i izvan toga muzeja,<sup>3</sup> a raspravljano je i općenito o umjetničkoj strani bakrenog suđa u ta dva muzeja, u Zemaljskom muzeju u Sarajevu i drugdje.<sup>4</sup> U jednom zasebnom eseju o tehnikama ornamentiranja starih majstora metalne struke ima vrijednih podataka i o načinima dekoriranja izrađevina od bakra.<sup>5</sup> Tim putem došlo se do određenih spoznaja i ocjena. Rezultati, međutim, nisu ni izdaleka zadovoljavajući, odnosno potpuni, ali se ipak već po onome što je dosad viđeno i opisano moglo zaključiti da ovdje postoji umjetničko izražavanje pa, tako, i umjetnička vrijednost barem nekih predmeta oko čijih su oblika i ornamenta majstori savijali ruke. Pa i sam taj zaključak predstavlja dovoljan razlog, a i potrebu da se nastave istraživanja. U stvari, sve ono što je dosad rečeno u ovom pogledu baziralo se na malenom broju viđenih eksponata, a postoji takođe i mnogo veći broj takvih predmeta, razasut po raznim stranama, ima zanimljive i oblike i dekoraciju i čeka na obradu i ocjenu. Pored primjeraka u sarajevskim muzejima, imala sam prilike da vidim nekoliko zbirki bakrenog suđa i u kućama u Sarajevu; našla sam izrađevine, od kojih svaka za sebe predstavlja unikat i koje, sve zajedno, sadrže gotovo bezbroj dosad neobrađenih ornamentálnih motiva. Na osnovu toga se može suditi da ova oblast ni izdaleka nije izučena i da se o ovoj vrsti umjetnosti još ne mogu donositi čvrsti, potpuni sudovi.

Ono što je ostalo neobrađeno u svim tim eksponatima, viđenim i neviđenim, i što, u biti, predstavlja u umjetničkom smislu glavne teme promatranja i izučavanja, jesu forma i dekor tih izrađevina. Koliko je forma lijepa, a ornamentat privlačan, a i jedno i drugo koliko su originalni, odnosno pod utjecajem drugih kultura

<sup>2</sup> L. Mirković, *Starine Stare crkve u Sarajevu*, Srpska kr. akademija, Spomenik LXXXIII, Drugi razred, 65, Beograd 1936, 32.

<sup>3</sup> Muzej primenjene umetnosti u Beogradu, *Umetnička obrada metala Jugoslavije kroz vekove*, Knj. I i Knj. II, Beograd 1956, na više mjesta.

<sup>4</sup> Muhamed Karamehmedović, *Umjetnička obrada metala turskog perioda u Bosni i Hercegovini*, dok-

torska disertacija, Ljubljana, bez oznake godine, rukopis.

<sup>5</sup> Čiro Truhelka, *Umjetnost dekoriranja u bosanskoj metalnoj industriji*, Naše starine, II, Sarajevo 1954, 251—257, prevod Nedžata N. Sulejmanpašića teksta na njemačkom *Der bosnische Metall-Industrie decorative Künste* u kalendaru *Wakit (Die Zeit)*, Sarajevo 1889 (postoji i separat).

moći će se reći tek kad se izvrši snimanje i detaljna obrada velikog broja predmeta i po vrstama i ukupno i kad se, na osnovi toga, izvrši sistematizacija oblika i ornamentalnih motiva. Kazandžije prijašnjih vremena izradili su velik broj izrađevina svih vrsta, a u prvom redu kuhinjsko suđe. U radu oko tih predmeta uvijek su tražili i na svoj način izražavali ljepotu forme, a dobar broj tih izrađevina još su dekorisali tehnikom graviranja ili *savaćenja* i iskucavanja ili *kalemluka*. Za opšte poimanje umjetničkog izraza podjednako su nam važni i forma i dekor, jer otkrivaju nastojanja u traženju ljepote i načina predstave onog što se smatralo lijepim.

Kad je predmet promatranja dekor kao važna komponenta u umjetničkom viđenju kazandžijskih izrađevina, određeni podaci ukazuju i na to da kazandžije nisu bili jedini nosioci te grane umjetnosti: samo savaćenje radila su druga lica, nazovimo ih *savačije*, među kojima je bilo, što je naročito značajno, i žena. Tako je bilo u Sarajevu, barem u vremenu koje se pamti. To predstavlja zasebnu dimenziju u čitavoj ovoj oblasti, pa je jedan od puteva u izučavanju kazandžijskih izrađevina i to da se osvijetli rad i tih zanatlija, a posebno to kad su se savačije odvojili od kazandžija.

Postoji i jedna naročita prepreka da se sagleda djelovanje naših kazandžija u vremenu. Naime, i kad istražimo sve ono što se nalazi i na teško pristupačnim mjestima, možemo, držim, govoriti o toj vrsti umjetnosti, uglavnom, samo po izrađevinama od kraja 17. stoljeća naovamo. Nije tome razlog samo nestajanje izrađevina uslijed dugotrajne upotrebe i odbacivanja, nego jedan konkretan historijski događaj, masovno uništavanje dotada rađenog bakrenog suđa i drugih predmeta od toga metala putem pretapanja tih izrađevina i kovanja novca, tzv. *mangura*. Dogodilo se to u Sarajevu, a trajalo je u godinama 1688—1690, u velikom bečko-turskom ratu (1683—1699), kad je Osmanska Carevina došla u veliku monetarnu krizu, pa je otpočela kovati bakreni novac najprije u Istanbulu, a potom, evo, i u Sarajevu. Bakar je dopreman iz čitave Bosne i Hercegovine. Jedan savremeni izvor sadrži podatak da je na taj način samo u Sarajevu i sarajevskom kadiluku prikupljeno od naroda po bagatelnoj cijeni, u stvari rekvirirano, 200.000 oka bakra.<sup>6</sup> Kolika je to količina, odnosno koliko je tim putem otišlo u nepovrat bakrenih umjetnina s domaćeg tla govori podatak da tu količinu bakra predstavlja, npr., 320.000 sahana s poklopcem veće težine, po 800 grama, odnosno 32.000 većih tepsija demirlija prosječne težine po 8 kg. O toj teškoj situaciji doskora je bilo sačuvano saznanje i u narodu u Sarajevu, prema kojem nije uopšte bilo bakrenog suđa po kućama u Sarajevu neposredno poslije provale u ovo mjesto princa Eugena Savojskog 1697. godine. Neki čovjek na Budakovi-

<sup>6</sup> Dokumentat u sak-sidžilu u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sara-

jevu, kolekcija sidžila, br. 131, str. 236—237.

ćima mnogo ranije bacio je u bunar stari, dotrajali ibrik, i to mu je bila tada jedina bakarnina u kući.<sup>7</sup>

U toj nedaći bila je i sretna okolnost što su tu tragediju preživjeli majstori i otpočeli ga prenositi na nove generacije. Samo na taj način je, npr., mogla nastati kao remek-djelo starijih majstora ona uzorita tepsija demirlija u Staroj crkvi u Sarajevu, kovana, vidi se iz urezanog datuma, 1699. godine, a dekorisana krupnim slikama vrčeva, kioska i palmi.

## 2. Nekoliko novih nalaza

U ovom poglavlju dajem opis i grafički prikaz formi i dekoracija nekoliko dosad neopisanih bakrenih predmeta iz vrste tzv. *ravnog suđa* kao pokušaj sistematske obrade ovih izrađevina u nastojanju da se dođe do dovoljne građe na osnovu koje će se moći vršiti sistematizovanje i analiziranje. Predmeti koji se opisuju nalaze se u dvije kuće u Sarajevu, Alije Bejtića, Vladimira Gaćinovića ulica, i umrlog hadžije Sulejmana Muhasilovića (1892—1961), Kosovska ulica. Predmeti u prvoj kući pribavljeni su kupovinom u Sarajevu, a izrađevine u kući hadžije Muhasilovića potječu u jednom slučaju kao njegova lična narudžba kod sarajevskih kazandžija, a sve ostalo su dobra koja je on, baveći se gvoždarskom trgovinom, volio, te ih kupovao u sarajevskoj čaršiji i unosio u kuću.

Svi podaci o pojedinim predmetima, pa tako i grafički materijal, uzimani su, odnosno rađeni posmatranjem samih originala.\* Svi su predmeti kalajisani, a kalaj je patiniran u manjoj ili većoj mjeri.

### 1. SAHAN OTVORENI. Kućna imovina Alije Bejtića, Sarajevo. Ilustracije: tabla I i sl. 1a—1b.

Rad, vjerovatno, majstora u Sarajevu, jer je izrađevina posrednim putem pribavljena iz predratne trgovine antikviteta Uzeirage Hadžihasanovića u istom mjestu. Sahan kružnog oblika u tlocrtnoj projekciji, dno konveksno, bočna strana u lučnom zavoju, a pervaz dosta širok. Čenar (rub) pervaza nije u sasvim pravilnoj kružnoj liniji. Sahan ima plitku kružnu nogu. Prečnik prosječno 26,30 cm, visina 6,00 cm. Težina 710 gr. Bakreni lim debeo, ručno raskivan. Na spoju pervaza i bočne strane sahana nema uobičajenog udubljenja kao ležaja poklopca, tzv. *tabana*, što znači da je sahan rađen bez poklopca, pa se ovdje i označava kao otvoreni. Majstori kazandžije u Sarajevu kazuju da je to starija forma sahana i da su se tako nekad sahani i pravili (tabla I). Na jednom mjestu na

<sup>7</sup> Kazivanje umrle Šefike Hadžišabanović u Sarajevu, po saopštenju Alije Bejtića.

\* Fotosi: Gojko Sikimić, Sarajevo. Crteži: Lamija Hasanefendić.

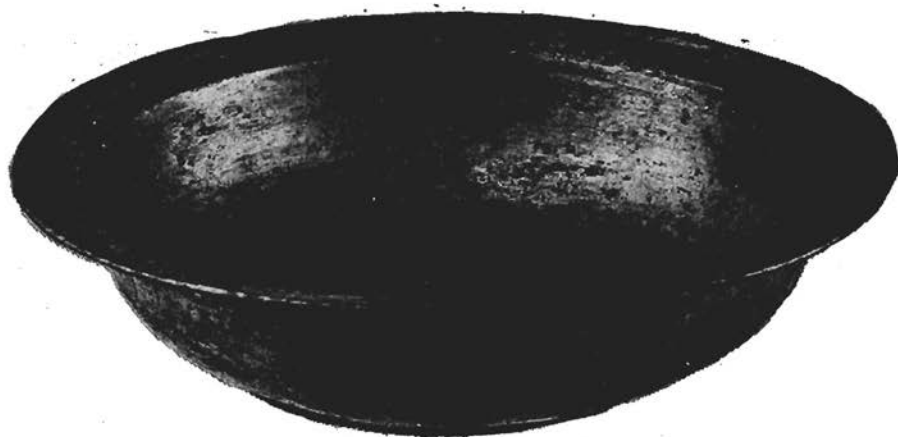
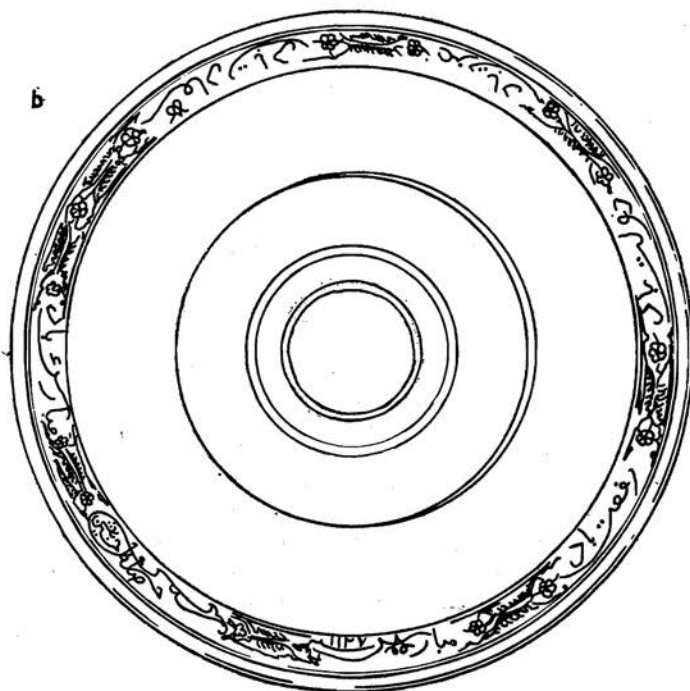
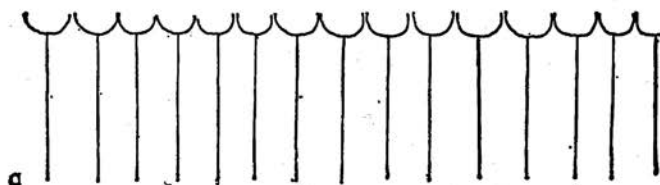


Tabla I: Otvoreni sahan br. 1.



Sl. 1a—b. Ornamentalni motivi na otvorenom sahanu br. 1.

bočnoj strani sahan je bio oštećen (probijen), pa je to mjesto sahirano kalajem dosta jake i grube naslage.

Sahan je kovan 1715. godine, što pokazuje hidžretska godina 1127, urezana na pervazu.

Ornamentalna struktura geometrijska, floralna i u vidu kaligrafije arapskog pisma. Tehnika dekorisanja duboki savat. Na dnu sahana ornamentat od dva uska pojasa sa po dva kruga. Sljedeći ornamentalni pojas čini namjerno naglašen spoj dna i bočne plohe u vidu sljedećeg, velikog kruga, koji je na jednoj polovini udvostručen. Na vanjskoj strani bočne plohe po čitavoj visini ritam polukrugova i vertikalnih linija koje izvire iz sredine tih polukrugova i spuštaju se do noge sahana; urezi evociraju šemu stupova s kapi- telima, ali se više čini da je slika nastala kao tehnološka potreba za lakše savijanje bakra u lučnu krivinu u vertikalnoj i u kružnu u horizontalnoj projekciji (sl. 2a). Po pervazu cjelovita ornamentalna kompozicija kombinacijom arapske kaligrafije, u kojoj je dato pet zdravica na arapsko-perzijskom i dva historička zapisa, te floralne ornamentike (dvostruki, suprotno postavljeni cvjetići s grančicama), koja se ponavlja u manjim varijacijama, sve izvedeno u sitnom mjerilu, a prilično precizno (sl. 2b). Historički zapisi glase:

*Mubārek bād — Seādet bād — Izzet bād — Devlet bād — Ref'at bād — Mubārek sene 1127 — Sāhib Huseyn baša.*

Prevod:

*Neka je beričetno — Neka je sretno — Neka je cijenjeno — Neka je bogato — Neka je uzvišeno — Beričetne godine 1127 — Vlasnik Husejn-baša.*

Iz označene titule vidi se da je vlasnik, koji je poručio izradu sahana, pripadao redu janjičara.

2. PLITKI KAPAKLI SAHAN. Kućna imovina Alije Bejtića, Sarajevo.

Ilustracije: tabla II i sl. 2a—2e.

Rad sarajevskih majstora, austrougarski period (1878—1918). Sahan i poklopac ovalnog oblika u tlocrtnoj projekciji. Ima nogu takođe ovalnog oblika. Lim tanak, glatke površine, tvornički. Prečnici sahana 35,00/24,10 cm. Visina sahana 4,50 cm, ukupno s poklopcem 12,60 cm. Težina 985 gr. Dno blago konveksno. Pervaz u blagom luku prema dolje. Čenar (ivica) pervaza rezan nejednako valovito i ornamentalno, pa je sahan, odnosno pervaz, kako se kaže, *na hāneta* ili *kērani*. Iskovano ležište poklopca — *taban*. Poklopac kupastog oblika ima pervaz koji naliježe na taban; bočna ploha dva puta lomljena da se dobiju likovne varijacije. Vrh poklopca blago zaravnjen, a na njemu mesingani odljevak u obliku stilizovane jagode s lišćem — služi kao držak. Taj držak je precizno modeliran i lije-

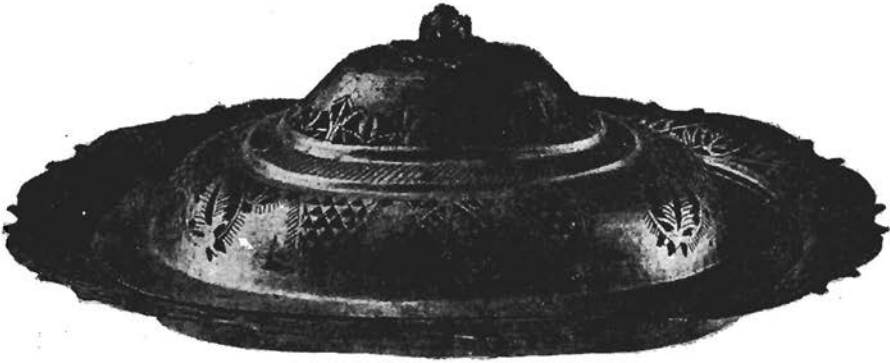
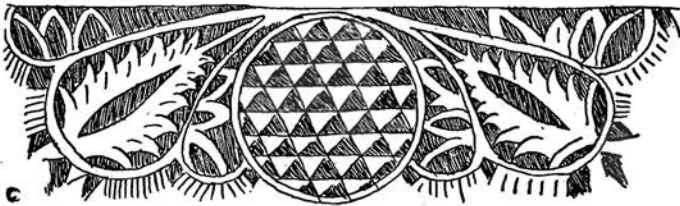
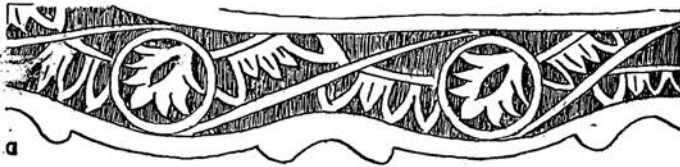


Tabla II: Plitki kapakli sahan br. 2.



Sl. 2a—e. Ornamentalni motivi na plitkom kapakli sahanu br. 2.

van, a veže se za poklopac gvozdenim klinom koji s donje strane poklopca ima navojnice i željeznu maticu, pa to, a i debljina lima i jesu oznake da je sahan kovan u navedenom vremenu (tabla II).

Ornamentalna struktura floralna i geometrijska. Tehnika dekoracije plitki savat. Na pervazu sahana palmeta stilizovane loze (sl. 2a). Na kapku tri ornamentalna pojasa; u najdonjem stilizovano lišće, dva kruga i šema šahovskih polja u vidu trokutića (sl. 2b i 2c); srednja pojas ornamenat predstavljen kosim pravim linijama (sl. 2d); u najgornjem pojasu ornamenat sistema polukružnih pojaseva i stilizovanih trolistova, od kojih su oni izvan polukrugova okrenuti prema dolje i donekle djeluju kao šiljasti orijentalni lukovi (sl. 2e).

3. DUBOKI KAPAKLI SAHAN. Kućna imovina Alije Bejtića, Sarajevo.

Ilustracije: tabla III i sl. 3a—3f.

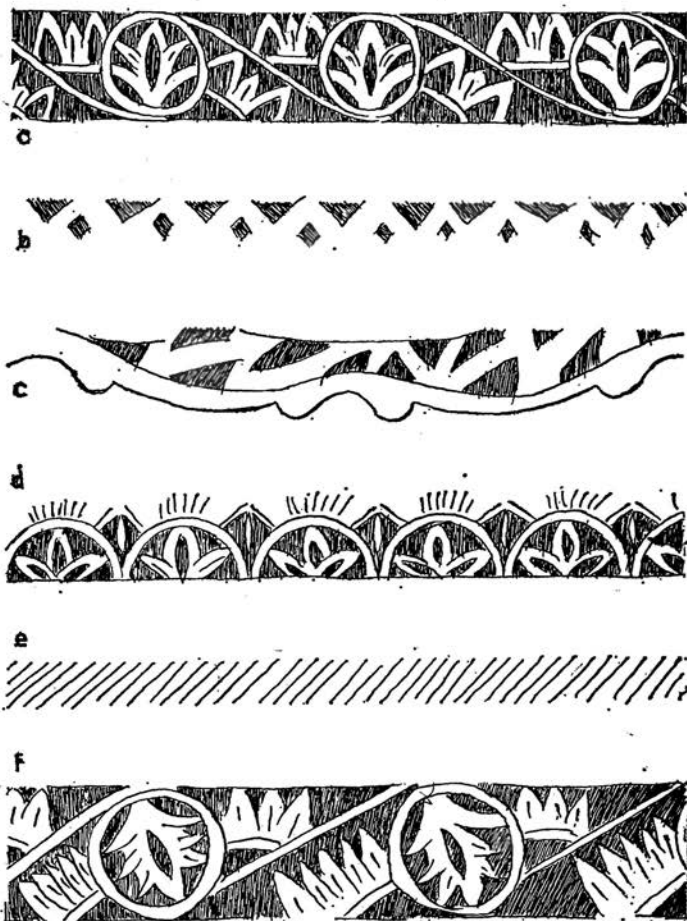
Rad majstora u Sarajevu iz austrougarskog perioda (1878—1918). Sahan i poklopac takođe ovalnog oblika u tlocrtu. Lim tanki, gladak, tvornički. Prečnici sahana 28,00/20,50 cm. Visina sahana 6,80, ukupno s poklopcem 14,60 cm. Težina ukupno 840 gr. Dno ravno. Nema noge. Bočna strana ravna i gotovo okomita. U pervazu sahana taban. Čenar sahana valovito i ornamentalno rezan — na haneta ili keran, kao kod sahana br. 2. Poklopac i mesingani držak takođe oblikovani na način kao kod sahana br. 2 (tabla III). Po tome slijedi sasvim određeno da je riječ o istom vremenu, čak i istom majstoru kao sahana br. 2.



Tabla III: Duboki kapakli sahan br. 3.



Ornamentalna struktura floralna i geometrijska. Tehnika dekoracije plitki savat. Glavni dekor sahana je na vanjskoj bočnoj strani: palmeta stilizovane loze, kao na pervazu sahana br. 2 (sl. 3a), samo je ovdje s donje strane pridodat ornamenat zubića u ritmu (sl. 3b). Po pervazu stilizacija nejednakih trokutića i listova (sl. 3c). Na kapku takođe tri ornamentalna pojasa: gornji i srednji kao na sahanu br. 2 (sl. 3d—3e), a u najdonjem palmeta stilizovane loze (sl. 3f).



Sl. 3a—f. Ornamentalni motivi na dubokom kapakli sahanu br. 3.

4. ĐEVDIR. Kućna imovina hadžije Sulejmana Muhasilovića, Sarajevo.

Ilustracije: tabla IV i sl. 4a—4b.

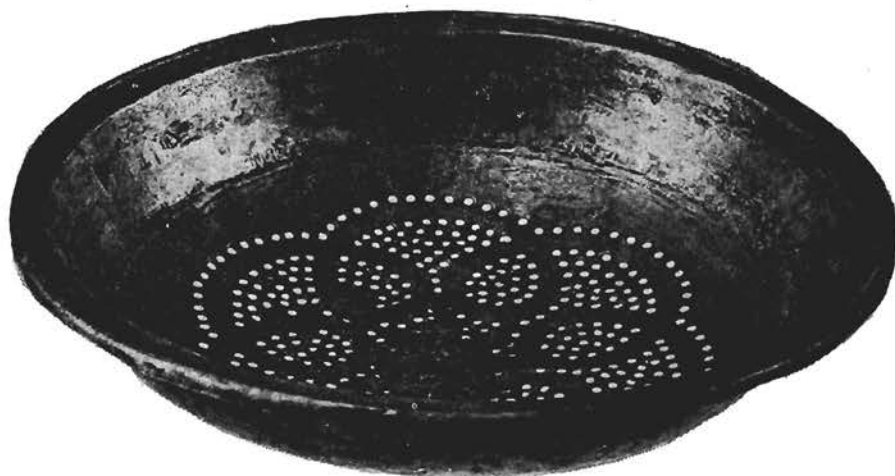


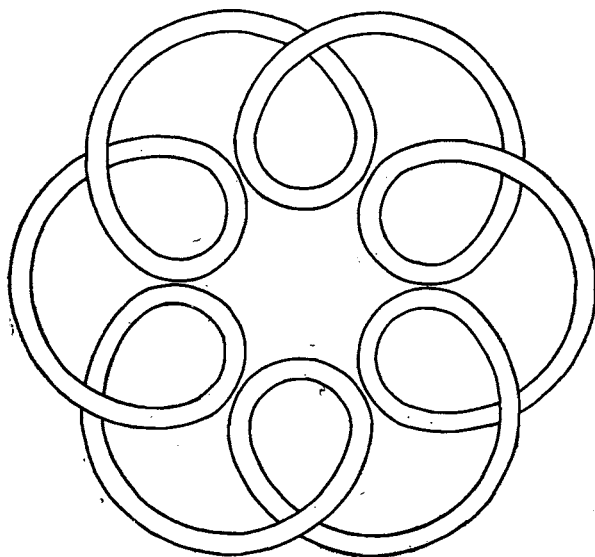
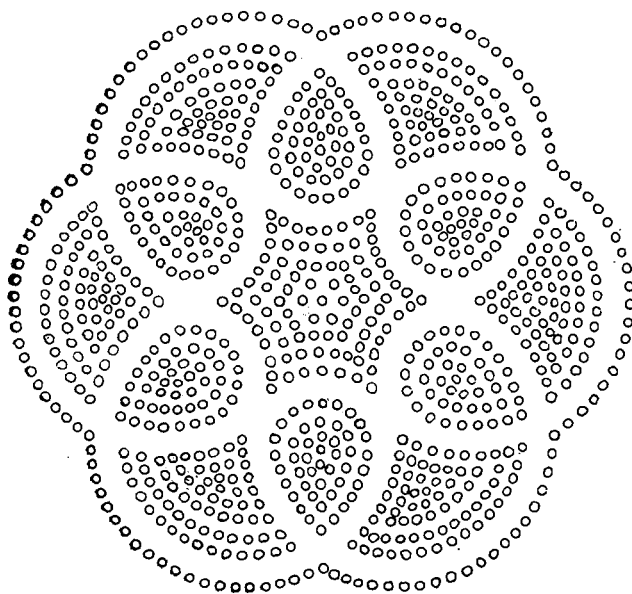
Tabla IV: đevdir br. 4.

Rad majstora u Sarajevu, vjerovatno iz 18. stoljeća. Izrađevina u obliku nepravilne kalote s kružnim pervazom. Čenar pervaza ima produžetak u vidu zavoja prema dolje. Đevdir ima bakrenu kvačicu za vješanje o zid (slomljena). Prečnik 34,00 cm, visina 8,60 cm. Težina 820 gr. Vezano za namjenu (cijedenje nekih jela u pripremi), dno je perforirano kružnim otvorima približno jednake veličine. Perforacija data u organizovanom sistemu na način da prazna ploha, oko koje se nižu kružni prorezi, daje sliku ornamenta u vidu vitice koja teče kružno i pri tome se dvostruko povija prema središtu posude; rekonstrukcijom motiva moglo se utvrditi da je majstor znao za sjajne kombinacije koje pruža kružnica kao univerzalni geometrijski lik, pa je pomoću *perđela* (šestara) dao ornamentat predstavljen dijelovima kružnice sa tri različita poluprečnika (sl. 4a—4b).

5. KAPAKLI PIRINČ PILAV LENDER. Kućna imovina hadžije Sulejmana Muhasilovića, Sarajevo.

Ilustracije: tabla V i sl. 5a—5g.

Rad nepoznatog majstora. Saham velik i dubok i sa širokim pervazom, namijenjen za spremanje pilava od pirinča s mesom. Lim deblji, ručno raskivan. Kružni tlocrtni oblik. Prečnik 51,50 cm. Visina sahana 9,50, ukupno s poklopcem 27,20 cm. Težina sahana 3,00 kg, ukupno s poklopcem 5,50 kg. Dno konveksno, na obodu zavijeno prema dolje, a na tome mjestu zavijena prema dolje i bočna strana, pa ta dva zavoja jedan uz drugi, zavareni kalajem,



Sl. 4. Ornamentalni motiv na devčiru br. 4. a — cjelina ornamenta,  
b — rekonstrukcija motiva vitice.

čine nogu sahana. Bočna strana, inače, u vidu blagog luka. Pervaz širine 6,10 cm, pravolinijski i blago uzdignut prema gore. Nema tabana. Poklopac kupolast, ima prelom koji dijeli plohu na dva dijela; ima i pervaz, koji leži po pervazu sahana, a na vrhu je držak od bakra modeliran u vidu male špule (makare) za konac (tabla V).

Na bočnoj strani sahana ispod pervaza ima urezan zapis arapskim pismom u vidu pendže u kojoj stoji tekst:

*Sāhib Mehmed-paša = Vlasnik Mehmed-paša.*

Sahan u mnogim pojedinostima (debljina lima, oblik i konstrukcija) sličan je sahanu br. 1, koji je kovan 1715, pa i ovaj potječe najkasnije iz toga vremena. Rađen je, vidi se po veličini, za sofru s mnogo čeljadi ili lica, očito za harem ili dvor nekog bosanskog valije imenom Mehmed-paša. Od devetog decenija 17. stoljeća, pa kroz čitav osamnaesti, bilo je više bosanskih valija toga imena, pa se ne može izvršiti identifikacija vlasnika.

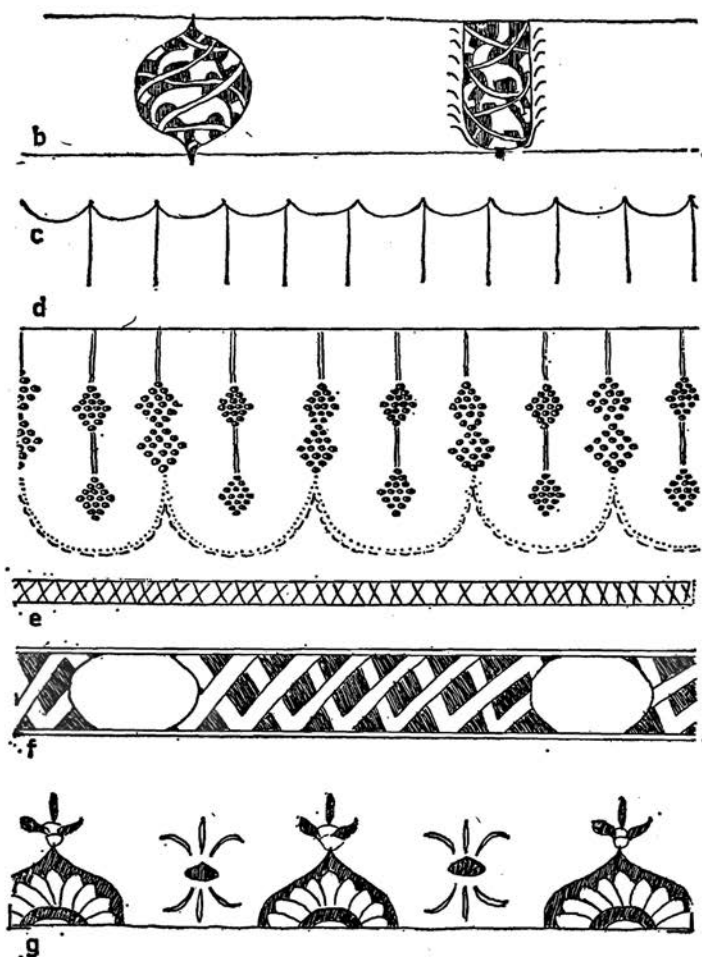
Ornamentalna struktura floralna i geometrijska. Tehnika dekoracije savat i kalemluk. Na dnu sahana ornamentat od dva uska pojasa koji su dobivena sa po dva kruga, a namjerno markiran i krug na mjestu spoja dna s bočnom stranom — sve kao na sahanu br. 1. Na pervazu blizu čenara novi uski pojas od dva kruga. Na plohi pervaza naokolo kompozicija od dva medaljona koji, donekle, podsjećaju na arabesku i koji se smjenjuju; jedan medaljon vanjskim oblikom predstavlja *šemsu* (medaljon) na orijentalno-islamskim kožnim povezima knjiga (sl. 5b). Na bočnoj plohi sahana ispod



Tabla V: Kapakli pirinč pilav lender br. 5.



Sl. 5a. Pendža na kapakli pirinč pilav lenđeru br. 5.



Sl. 5b—g. Ornamentalni motivi na kapakli pirinč pilav lenđeru br. 5.

pervaza vijenac od malih polukrugova, a od njih prema dolje, do dna sahana prave linije, kao i na sahanu br. 1, samo što ovdje linije polaze iz tačke gdje se polukrugovi međusobno dodiruju (sl. 5c). Na kapku, na glavnoj plohi, kružni ornamentalni sistem u vidu dvije baklave, koje se međusobno nižu vertikalno i od kojih svaka ima linijsko produženje prema gore, a svaka druga na donjoj strani povezuje se polukrugom dvostrukih linija od niza tačaka i polukružića. Sve dobiveno tehnikom iskucavanja ili kalemluka (sl. 5d). Završni dio poklopca (tepeluk) ornamentiran u tri različita pojasa. Prvi odozdo uzak, ima dvostruke kose unakrsne parke između dvije granične linije po dužini (sl. 5e). Drugi je znatno širi i predstavlja sliku prepleta uskih pasica u cik-cak lomovima; preplet ne ide jedinstveno naokolo, prekida se na određenim odstojanjima kružnim medaljonima nedekorirane, čiste plohe (sl. 5f). Završna ploha (treći pojas) ima dekor sistema kružnih i koncentričnih vegetabilnih lukova sa trolistovima na vrhu i s vijencem listova u polju. Između tih lukova, koji, donekle, evociraju orijentalno-islamski šiljasti luk, novi ornament, dvostruki nasuprot okrenuti listovi oko naglašenog čvora ili uzla (sl. 5g).

6. TEPISIJA DEMIRLIJA. Kućna imovina hadžije Sulejmana Muhasilovića, Sarajevo.

Ilustracije: tabla VI i sl. 6a—6f.

Rad majstora u Sarajevu, kraj 17. ili početak 18. vijeka. Lim izrazito debeo, raskivan rukom. Prečnik 67,80 cm. Visina 4,00 cm. Težina 5,00 kg. Prelaz iz dna u pervaz, tzv. *kimija* rađena u luku, što predstavlja naročitu rijetkost. Širina pervaza prilično naglašena, 3,20 cm (tabla VI).

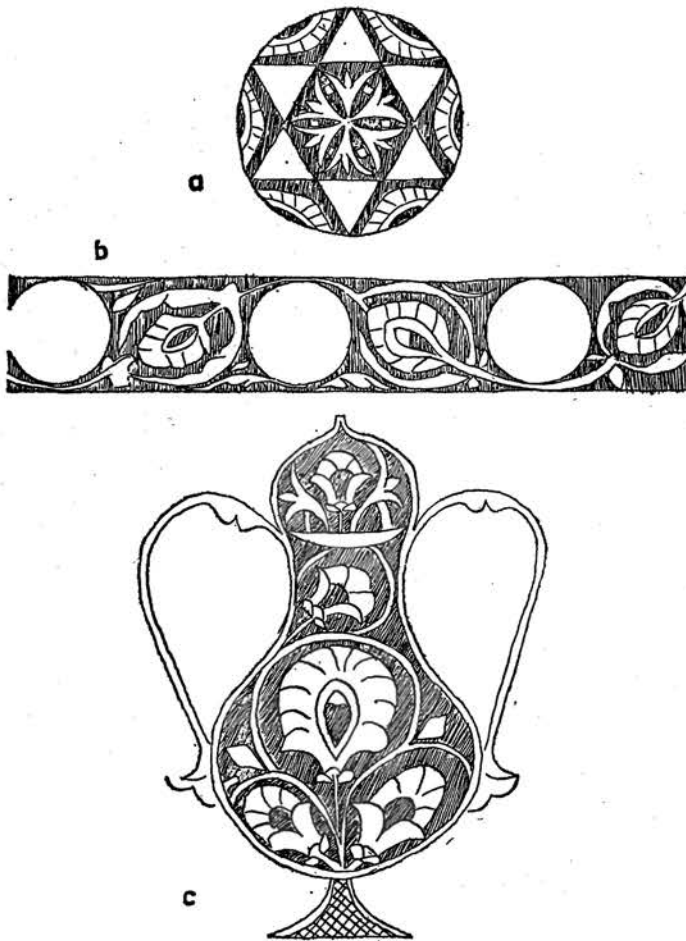
Ornamentalna struktura floralna i geometrijska. Tehnika dekoracije duboki savat, što je takođe rijetkost. Dekor raspoređen u pet kružnih i koncentričnih pojaseva, kao i kod drugih tepsija demirlija. U sredini reljefna šestokraka zvijezda, tzv. *muhr-i Sulejman* (Sulejmanov muhur) ili *Solomonovo slovo* s aplikacijom flore (sl. 6a). Okolo (drugi pojas) kružna palmeta stilizovane loze sa osam medaljona koji su predstavljeni čistom, nedekorisanom plohom, što sve djeluje vrlo efektno i kontrastno (sl. 6b). U trećem, najširem i najizrazitijem pojasu koncentrično predstavljen sistem figura orijentalnog vrča, odnosno kafenog ibričića sa dva drška (sl. 6c) te, drugo, stilizovanog bokora ili buketa cvijeća krupnih listova u čaši široke nožice (sl. 6d). Unutrašnja ploha i jedne i druge figure obogaćena stilizovanim granama, listovima i cvjetnim pupoljcima. U četvrtom pojasu, onom do pervaza ritam krupnih cvjetnih pupoljaka, isprekidan i ovdje kružnim medaljonima čiste, nedekorirane plohe i likovima u vidu dvostruke kućice (čahure) larve (sl. 6e). Pervaz popunjen jednoličnim ritmom trolistova koji izviru iz vrhova

dva polukruga, čiji je međuprostor s donje strane šrafiran, a s gornje strane markiran krupnim kružnim flekama (sl. 6f).

Figura ibričića, odnosno vrča sa dvije ručke gotovo u istoj stilizaciji i predstavi kao na tepsiji demirliji u Staroj crkvi u Sarajevu, kovanoj 1699, pa se i po tome izrada ove tepsije stavlja u to vrijeme.



Tabla VI: Tepsija demirlija br. 6.



Sl. 6a—c. Ornamentalni motivi na tepsiji demirliji br. 6.





Sl. 6d—f. Ornamentalni motivi na tepsiji demirliji br. 6.

7. TEPSIJA DEMIRLIJA. Kućna imovina hadžije Sulejmana Muhasilovića, Sarajevo.

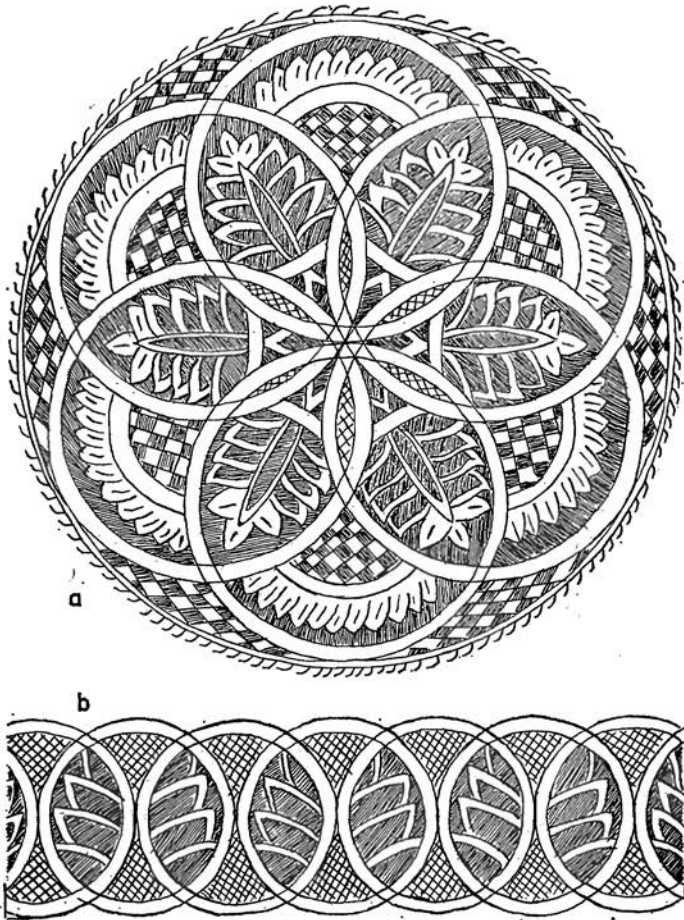
Ilustracije: tabla VII i sl. 7a—7g.

Tepsiju je kovao majstor *Muhamed-aga Kulić* (umro 1942. u dobi od oko 70 godina) godine 1938. u Sarajevu, a rad je naručio hadžija Muhasilović pred polazak na hadž kao sofru za *hadžijske jemeke*, tj. za gozbu komšija i poznanika koji su dolazili da ga isprate i izraze želje za dobrim putom i sretnim povratkom. Obavještenje o tome dao je hadžijin sin Kemal, koji zna i to da je tepsija demirlija rađena za devet gosta. Lim deblji, glatke površine i tvorničke provenijencije. Prečnik 144,00 cm. Visina 2,00 cm. Težina 21,60 kg. Najteža i najveća viđena tepsija demirlija. Prelaz iz dna u pervaz (kimija) oštar i kos. Pervaz širine 3,50 cm (tabla VII).



Tabla VII: tepsija demirlija br. 7.

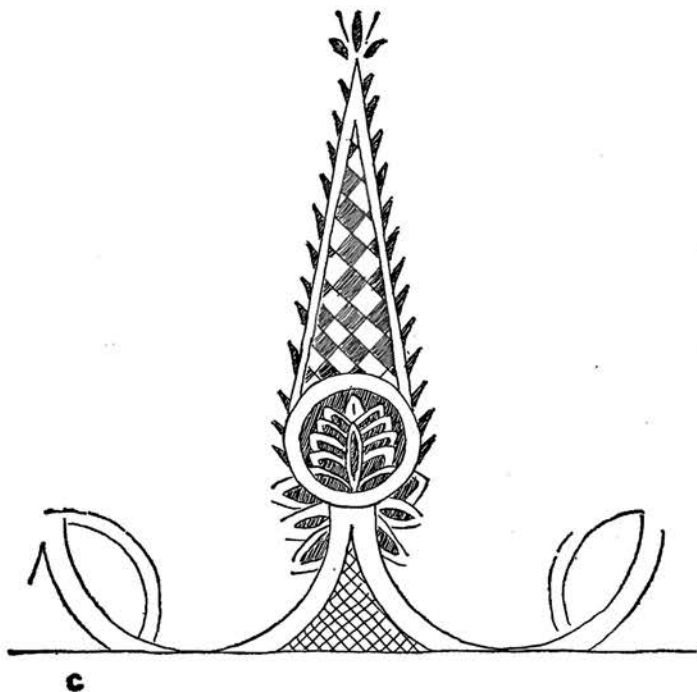
Ornamentalna struktura floralna i geometrijska. Tehnika dekoracije čisti plitki savat. U glavnoj plohi tepsije pet koncentričnih pojaseva ornamenata i šesti na pervazu. U sredini krupan medaljon od šest isprepletenih krugova; preplet daje cvijet sa šest latica čije su plohe dalje ornamentalno razrađene; u površini medaljona i ornamenat šahovskog polja, a po rubu uski pojas u vidu tordiranog užeta (sl. 7a). U drugom pojasu figure u vidu naglašenih košpica s nizom listića u površini i sa šrafurom u međuprostorima; likovi košpica dobiveni sistemom krugova koji se prepliću i čiji su tragovi vidljivi (sl. 7b). Treći pojas, najveći i ornamentalno najznačaj-



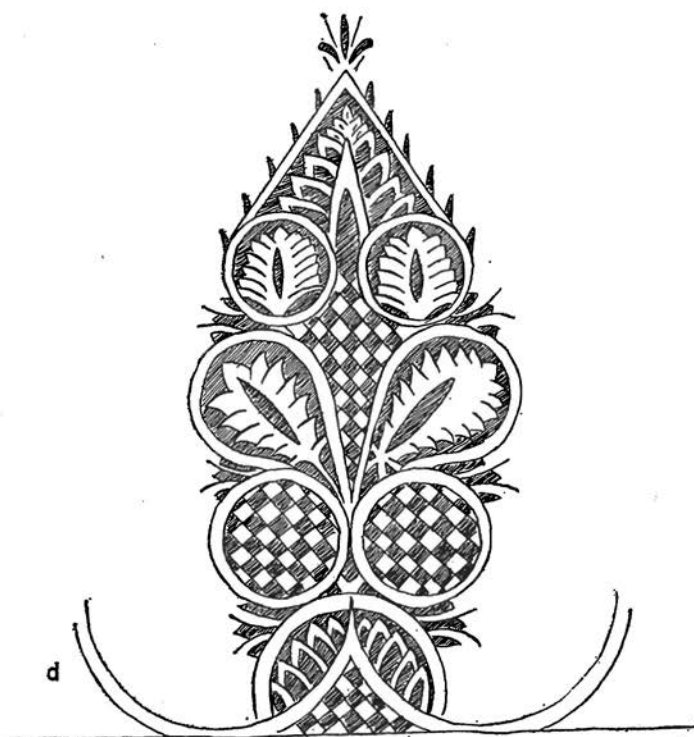
Sl. 7a—b. Ornamentalni motivi na tepsiji demirliji br. 7.

niji, sadrži predstavu dva različita stilizovana stabla *selvija* ili *sevlja*, odnosno *kedrova*, koji se redaju naizmjenično. Površina *selvija* popunjena predstavom šahovskog polja (sl. 7c—7d). U četvrtom pojasu palmeta loze povijuše, kakva se susreću i na drugim, ovdje priopštenim izrađevinama (sl. 7e). U petom pojasu, onom do pervaza, ornamentat sistema polukrugova, koji se preklapaju, i trolistova na sastavu linija polukrugova (sl. 7f). Na pervazu motiv vijugave loze sa trolistovima, dato minuciozno i elegantno (sl. 7g).

Ova tepsija demirlija predstavlja jedan od posljednjih radova ove vrste u kazandžijskoj čaršiji u Sarajevu.



Sl. 7c. Ornamentalni motiv *sevlje* na tepsiji demirliji br. 7.



Sl. 7d—e. Ornamentalni motivi na tepsiji demirliji br. 7.



f.



g

Sl. 7f—g. Ornamentalni motivi na tepsiji demirliji br. 7.

PRILOG UPOZNAVANJU UMJETNIČKE OBRADE BAKRA  
U BOSNI I HERCEGOVINI

R e z i m e

U Bosni i Hercegovini razvio se u osmanskome periodu niz zanata koji su dostigli stepen umjetnosti. Među njima istaknuto mjesto zauzimaju *kazandžije* (tur. *kazganci*, *kazanci*, *bakirci*) kao majstori bakrenih predmeta upotrebne prirode. Središte toga zanata u ovoj zemlji bili su u prvom redu Sarajevo, a onda Mostar i Foča, a u tome prvome mjestu i danas traje.

O kazandžijama u Bosni i Hercegovini i njihovu radu postoji nekoliko pisanih radova. Ta literatura navedena je u bilješkama ispod teksta pod br. 1—5.

Ono što predstavlja umjetnički značaj ovog zanata i što zavređuje posebnu pažnju istraživača jesu *forma* i *dekor* izrađevina tih zanatlija. U ovome radu daje se opis i grafički prikaz formi i dekora nekoliko novih, dosad neviđenih bakrenih izrađevina iz dvije kuće u Sarajevu kao pokušaj sistematske obrade ove vrste umjetnina. To su:

1. *Sahan otvoreni*. Rad, vjerovatno, majstora u Sarajevu. Kovan i dekorisan 1715. godine.

2. *Plitki kapakli sahan*. Rad majstora u Sarajevu u doba austrougarske okupacije (1878—1918).

3. *Duboki kapakli sahan*. Rad istog majstora u Sarajevu i u isto vrijeme kao i kod sahana br. 2.

4. *Devdir* (posuda za cijedenje nekih jela). Rad majstora u Sarajevu, vjerovatno 18. stoljeće.

5. *Sahan s poklopcem*, tzv. *lenger* za pilav od riže s mesom. Rad majstora nepoznatog mjesta, moguće je i u Sarajevu. Ima zapis vlasnika imenom *Mehmed-paša*.

6. *Tepsija demirlija*, veliki pladanj za objedovanje koji se stavljao na niske noge od željeza (tur. *demir*), pa otud i ime. Rad majstora u Sarajevu krajem 17. stoljeća ili početkom 18. stoljeća.

7. *Tepsija demirlija*. Rad kazandžije Muhamed-age Kulića u Sarajevu 1938. godine kao porudžbina za gozbu lica koja dolaze na ispraćaj vlasnika tepsije na put za hodočašće u Meku. Najveća i najteža dosada viđena izrađevina te vrste (promjer 144 cm, težina 21,60 kg). Jedna od posljednjih izrađevina ove vrste u Sarajevu.

APPORT À L'ÉTUDE DU TRAITEMENT ARTISTIQUE DU CUIVRE  
EN BOSNIE-HERZÉGOVINE

R é s u m é

Sous la domination ottomane se sont développés en Bosnie-Herzégovine toute une série d'artisanats qui ont atteint une véritable valeur artistique. C'est le cas entre autres du travail des chaudronniers (en turc *kazganci*, *kazanci*, *bakirci*), passés maîtres dans la fabrication des objets de cuivre d'usage courant. Le centre de cet artisanat dans ce pays était en premier lieu Sarajevo, puis venaient Mostar et Foča, ces trois villes conservant aujourd'hui encore leur priorité dans ce domaine.

Il existe un certain nombre de travaux écrits concernant les chaudronniers de Bosnie-Herzégovine et leur travail. Ces travaux figurent dans les notes qui suivent le texte, sous les numéros 1—5.

L'importance artistique de cet artisanat, et ce qui mérite l'attention particulière des chercheurs, ce sont la *forme* et l'*ornementation* des objets exécutés. L'étude résumée ici est consacrée à la description et à la présentation graphique des formes et de l'ornementation de plusieurs objets de cuivre jamais encore présentés, provenant de deux maisons de Sarajevo, ce qui constitue un essai d'étude systématique de cette catégorie d'objets artistiques.

1. *Assiette sans couvercle*. Oeuvre, probablement, d'un artisan de Sarajevo, faite et décorée en 1715.

2. *Assiette plate avec couvercle*. Oeuvre d'un artisan de Sarajevo, datant de l'occupation austro-hongroise (1878—1918).

3. *Assiette creuse avec couvercle*. Oeuvre du même artisan et datant de la même époque que l'assiette n° 2.

4. *Passoire*. Oeuvre d'un artisan de Sarajevo, datant vraisemblablement du 18<sup>e</sup> siècle.

5. *Assiette avec couvercle*, dite lenger, pour le pilaf de riz et de viande. Oeuvre d'un artisan dont on ignore l'origine (peut-être de Sarajevo). Le nom de son propriétaire y est inscrit: *Mehmed-paša*.

6. *Plateau demirlija*, grand plateau rond servant de table que l'on plaçait sur un support bas, en fer (en turc: *demir*), d'où son nom. Oeuvre d'un artisan de Sarajevo datant de la fin du 17<sup>e</sup> ou de début du 18<sup>e</sup> siècle.

7. *Plateau demirlija*. Oeuvre du chaudronnier Muhamed Kulić, exécuté à Sarajevo en 1938, sur commande. Sur ce pla-

teau étaient servis les mets offerts aux invités de son propriétaire, avant son départ en pèlerinage pour la Mecque. C'est le plus grand et le plus lourd des ustensiles de cette sorte connus jusqu'à ce jour (diamètre 144 cm, poids 21,6 kg). C'est aussi l'un des derniers exécutés à Sarajevo.